

Dobai Péter

Magyar öntudat-zúzda: 1949-1990...?! avagy: Madách művének időszerűsége (Tizenkettedik Szín – a “falanszter” és a “szocializmus” iker-jelentésében)

“Hitvány erőmű az ember;
Az ész, e mozzgó alig keres
Annyit, mint amit rossz fűtője,
A jó gyomor tőle igénybe vesz.
És sokszor egy nap is már többet kér,
Mint amit az egész erőmű ér.”
(Madách Imre, *Egy őrült naplója*)

“A’ borzadás egész
Világkört eltemet...”
(Madách Imre, *Lant-virágok címtől könyvéből*)
“Mert minden kezdetnek varázsa van...
Mert minden indulásban varázs rejlik,
Mely véd minket és megsegít, hogy él-
jünk.” (Hermann Hesse, *Üveggyöngy-játék*)

I.

1.

Olykor rémes könyvek kerülnek az ember kezébe, egészen véletlenül. Ilyen riasztó találkozás volt számomra a Szikra kiadásában, Budapesten, 1952-ben megjelent: *Vita irodalmunk helyzetéről* című, másegyébként puritán kék, kemény-kötésű borítóval, 10 forintos áron megjelent könyv. Nota bene: ekkor még Sztálinnak nem csupán szelleme, de akarata is élő és fegyelmező volt, mind az ideológiában, mind a gazdaságban, mind az esztétikában. A szóbanforgó könyv eképpen mutatkozik be: “A MDP Központi Előadói Iroda Kulturpolitikai Munkaközössége 1952 szeptember és október hónapban, több ülésen, számos meghívott író közreműködésével megvitatta irodalmunk időszerű kérdéseit. Ez a kötet, amely a vita gyorsírói jegyzőkönyve alapján készült, teljes egészében közli Gimes Miklós vitaindító

téziseit és Révai József zárszavát. A hozzászólásokat rövidített formában közöljük.” Érdekes néhány író nevét fel- és megidézünk, akik hozzászólásukkal részt vettek ebben a mai szemmel olvasva: rémálomszerű vitában, melynek kritikai célpontja egyébként Déry Tibor, *Felelet* című regénye volt. Íme a “lajstrom”, az egykori, lehangoló “jelenléti ív”, mely a könyv tartalomjegyzékében megörökített: Déry Tibor, a vita-téziseket előadó Gimes Miklós (azonos azzal a vértanú halált halt férfival, akit Nagy Imre felelős magyar miniszterelnökkel, Maléter Pál páncélos ezredessel, kinevezett honvédelmi miniszterrel együtt – mint ellenforradalmárokat, mint a szocialista rendszer megdöntésére öszszesküdött árulókat, etc. – 1958. június 16-án hajnalán, a Kozma utcai Gyűjtőfogházhoz tartozó, Állami Büntetésvégrehajtó Intézet

börtönének úgynevezett "Kisudvarán", kötél által kivégeztek. Ám Gimes Miklós 1952-ben még intranzigens sztalinista-zsdanovista-révaista esztétikai nézeteket hirdetett, példátlan eréllyel méghozzá) ott voltak még: *Benjámín László, Juhász Ferenc* (utóbbit különben Gimes Miklós a vitaindító téziseinek *Újjáéledő kispolgári irodalmi irányzatok* fejezetében, külön a 3. "pont" alatt, két-három pengevágással intéz el, mondván, hogy Juhász Ferenc "A jégvirág kakasa" című elbeszélő költeményében: "Az új életnek, az értelemnek, a szabadságnak, az újarcú embernek a nyomát sem lehet felfedezni. /.../ Tagadja az író és az irodalom társadalmi feladatát, s csak abban látja az irodalom lényegét, hogy a költő »kifejezze önmagát«..."; ott voltak még: *Lukács György, Aczél Tamás, Darvas József, Király István, Kónya Lajos, Keszi Imre, Eörsi István* (ő vajon, mint sztalinista vagy már akkor is, mint "lukácsista" jelent meg azokon a zord vitákon?), *Karinthy Ferenc, Urbán Ernő, Sarkadi Imre, Veres Péter, Zelk Zoltán, Devecseri Gábor, Illés Béla, Háy Gyula, Örkény István, Somlyó György* és sokan mások. Nem kétséges, hogy az ekkor igen fiatal Gimes Miklós - különben Torquemada atyához méltó - téziseit gondosan áttanulmányozta a "mester", az igazi Torquemada, a kötet zárszavának írója, *Révai József*. Minden bizonnyal konzultált az ifjú Gimes *Hováth Mártonnal*, esetleg magával *Lukács Györggyel* is, vagyis a Moszkvából megtért ideológiai "grémiummal", miközben a Pártvezér, Rákosi, talán éppen egy hatalmas, páncélozott, lefüggönyözött ablakú, fekete Zil vagy Zisz gépkocsin száguldott a Nagyalföldre, terem-e már a gyapot, virágzik-e már a narancs a csongrádi Tisza-holtágakban, vagy éppen vasöntödékben, szövőgyárakban agitált, hátrahagyva Révaira, Lukácsra - mint holmi bagatell, másodrendű dolgot, az irodalmat... Nevezett elvtársak bátran szembenéztek a "kispolgári, sematikus, múltbaforduló" magyar irodalom tetszhalott horizontjával, mely - Gimes Miklós szavaival, melye-

ket mind *Révai*, mind *Lukács*: nemcsak helyesnek ítélték, de még meg is toldottak (és ez a "toldás" valóban *torquemádái* volt...) -: képtelen ábrázolni "a jelen küzdelmeit, hősiességét, nagyszerű eredményeit (1952!) és távlatait, új kiváló embereit olyan gazdagon, olyan igazsággal és olyan szépen, hogy népünk ebből az írói ábrázolásból új erőt, lelkesedést, tisztább öntudatot nyerjen nagy feladatainak elvégzéséhez." Anélkül, hogy bővebben idéznénk itt az 1958 egyik júniusi hajnalán kötéllel kivégzett, akkor már anti-sztalinista Gimes Miklós, 1952-ben Révai, Lukács, Horváth Márton sugallmazására írt és elharsogott *inkvizitori* téziseit (hiszen említettük már, hogy a nagy moszkvai "felszabadító trojka" főnöke - *Kun Béla* egykori népbiztosa 1919-ben *Rákosi Mátyás*, ekkor "máshol járt..." - , mely népbiztosi "magas" funkciót Lukács György is bírta és emléke a *lukácsi* "gyakorlatnak" a szolnoki katonák megtizedelése, mely ténykedése: méltó társává teszi *Korvin Ottónak* és *Szamuely Tibornak*...) és anélkül, hogy bővebben idéznénk a Gimes-tézisek pergőtüzébe parancsolt írók védekezését, nyomorúságos önkritikáját, haladékos kérést és a műveik igen gyors átírását ígérő írók riadt, ijedt, sőt félelemben-fogant magyarázatait, in medias res: közelítsük meg jelen írásunk igazi arcvonalát!

Gimes "rámutat" - hogy a korszak kötelmes-divatos kifejezésével szóljak - "A jelenlegi helyzetben irodalmunk fejlődését mindenekelőtt a./ a sematizmus; b./ az újjáéledő kispolgári irodalmi irányzatok gátolják." (Ugyan mi, micsoda éledt akkor egyáltalában "újjá"?! No igen, a világháború, a nyilas rémuralom, az ostrom, az ország kifosztása, a hadifoglyok elhurcolása, a jóvátételnek nevezett szovjet hadisarc, a teljesíthetetlen "újjáépítés" túlóráinak csakis egyes-kevert gyümölcs-pálinkával oldható delíriuma után: igen, talán a félelem az naponta "újjáéledt"... Hiszen a szintén a Szovjetunióból - honvágygal? bosszúvágygal?:

utóbbi a valószínűbb - "hazatért" Farkas Mihály, nemkülönben fia, Farkas Vladimír, Péter Gábor altábornagy - volt szabósegéd, mint később "kiderült" a honi illegális kommunista mozgalom hőse, aki oly mélyen konspirált, hogy maga a saját Pártja sem találta vele a kapcsolatot!!!, igen, Farkas Mihály és Péter Gábor uralma alatt a félelem az valóban naponta "újjáéledt", de hát - Gimes szerint... - talán még ezt sem ábrázolta a magyar irodalom "minden kispolgári szematismus nélkül"! Gimes Miklós szolgálai, sőt, lakájhoz méltó szellemi "hajlongással" únos-úntalan idézi-citálja a megfellebbezhetetlen Révait, hiszen Révai József a szocialista világregndszer "metropoliszából", Moszkvából jött - igaz, nem felszabadító, netán ejtőernyős a német és magyar védelmi lépcsők és a végsőig - sajnos... - kitartó, keményen harcoló arcvonalak mögé ledobott magyar partizánként, hanem a már kimerült, leharcolt Wehrmachtot és a megtizedelt Luftwaffét a birodalmi Berlinig, egészen a negyven méter mélységben a föld színe alá süllyesztett, acélbeton Hitlerbunkerig űző - és útközben Budapestet is földdel egyenlővé tévő - Vörös Hadsereg T-34-es tankjainak immáron biztos nyomában... De hát maga Rákosi Mátyás - "Sztálin Elvtárs legnagyobb, leghűbb magyar tanítványa..." -, vagy Gerő Ernő, Vas Zoltán, Farkas Mihály és sok más "moszkovita" sem avatkozott soha aktív, felszabadító harcokba, csak a "Katyusák", csak a szovjet harcokoszlopok után érkeztek: menteni Magyarországot... Farkas Mihály tehát a "katonai vonalat" vezette, primán... Sokszor konzultált Péter Gáborral, aki viszont szovjet tábornokoktól kapta a napiparancsokat. (Lásd erről Szász Béla, Minden kényszer nélkül című emlékirását.) A fő gazdasági-ideológiai feladatokat természetesen maga a "nagy tanítvány", Rákosi vállalta magára, maga mögött tudván immár a szétvert egykori koalíciós pártok prominens tagjai ellen, továbbá "Rajk és társai" ellen, továbbá "Pálffy, Súlyom és más honvéd főtisztek" el-

len lefolytatott gyilkos kirakat-pereket, maga mögött tudván a Mindszenty-pert, a Standard-pert, a MAORT-pert, s más tucatnyi, "osztályharcos" - halálos ítéletekkel teli - pert, ahol jómaga (ti. maga Rákosi) diktálta a vészbírának és ügyészeknek a totálisan koholt vádak. Gerő Ernő szintén az ideológiai - néha már-már a gazdaságot is érintő... - problémák megoldásával volt lekötvé, maradt tehát "csak" az esztétika a szintén Moszkvából hazatért Révai Józsefnek és Kun Béla egykori, "legendás, tizenkilences" Népbiztosának, Lukács Györgynek: kimerítő párt- és munkásmozgalmi feladatoként, amit e két nagytudású férfiú, - hiszen lenini, sőt, sztálini "útmutatás" könnyítette, különben keserves és kemény munkájukat, el kell ismernünk, tökéletesen el is végezett, jóllehet nem akármilyen ellenfelük volt: "a szematismusban, olykor effektív üres formalizmusban, kispolgári világfelfogásban tévelygő, ott csak a maga kifejezését keresgélő" magyar írók sokasága... Merthát nem mindenki írt azért olyan, a maguk aktuálításában is - akkor - remekműként számon tartandó könyveket, mint például Szabó Pál Csendélet a géppálmáson, (Új Magyar Elbeszélések, Országos Béketanács, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953. - Csak szomorúan vetem közbe, hogy Szabó Pál e hitvány, lakáji, hazug kisregényét - nyilván presszióra... - maga Ferenczy Béni illusztrálta...)

2.

Az egész magyar irodalom időszerű kérdéseit oly igen előremutatón tisztázó és ezen közben új távlatokat nyitó vitát Révai József vezényelte - például közbeszólásaival, derűs megjegyzéseivel, melyek vastapsot váltottak ki a jelenlévő írók lelkes körében -, és ugyan-csak ő, Révai öszegezte, zord zárszóban ő "emelte szintézisbe", ő "integrálta" a szocialista realizmus párt-princípiumainak - ma már döglöttnek, ijesztőnek ható dogmáival -, azok valamennyi, úthengerszerűen elnyomó

és siváran demagóg fogalom-kellékeivel az egész vitát, a Gimes-téziseket, az úgynevezett "Déry-kérdést", az "irodalmi klikkek" kibontakozást gátló "átmeneti jelenlétét irodalmunkban", a "polgári ideológia jelenségeit irodalmunkban", "a polgári befolyás gyökereit...", és természetesen ő maga, Révai József értékelte 1. a Gimes-téziseket, 2. a "Déry-kérdés"-t, 3. az egyes, igen bátorlalan, zavart, tanácstalan hozzászólásokat az írók részéről, bár némelyiket azért egy-egy "elvi síkon helyes" meglátásáért olykor meg is dicsérte... 4. és végül: ő maga, Révai József értékelte a tulajdon értékelését, vagyis Révai József zárszavát... Ezt a könyvet – hiszen több új nemzedék nőtt fel azóta, holmi múltbeli tájékozódás, mementó, ideológiai "delejtű" céljából – ki kellene adni újra, most: 1991-ben! Ott, azon a rémes vitán, mely az ő regényéről folyt, a Révai-Gimes-Lukács irányította parforce attaque-kal szemközt, maga a tetemre hívott auctor, Déry Tibor megkísérli megvédelmezni regényének bizonyos fejezeteit, amelyekben – Révai József szerint – nem eléggé markánsan, nem a valóságnak megfelelően ábrázolta az illegális kommunista mozgalom jelentőségét... Sőt, Déry ígéretet tesz arra is, hogy néhány "nagyobb jelenetet" készül még írni – a már kész regényébe, a most, frissen kapott Párt-útmutatások szerint, sőt arra nézve is ígéretet tesz, hogy a tervezett további köteteken (hál' Istennek, hogy azokat már meg nem írta...!) majd körültekintőbben, mélyebben fogja ábrázolni, elevenebben, és "elvhűbben"(!) fogja megjeleníteni a Párt jelentőségét, kimenekítve ezzel regényhőseit a polgári individualizmus mocsarából, kivezetve őket a "kispolgári befolyások zsákutcájából". Déry Tibor sokkal inkább úgy viselkedett a Révai-Lukács féle "irodalmi ítélőszék" – hogy ne mondjam: esztétikai direktórium – előtt, mint Galileo Galilei az egyházi vészbírák előtt, mintsem Giordano Bruno, aki nem alkudott. (Természetesen a fenti hasonlaltal még csak távolról sem szeretném azt a

látzatot kelteni az olvasóban, mintha én Déry Tibort az irodalom olyan páratlan nagyságának tartanám, mint amilyen halhatatlan óriás volt a matematikának, a fizikának, a csillagászatnak Galilei, vagy a filozófiának a máglyán megégetett Giordano Bruno.)

3.

Az idézett, 1952-ben megjelent: *Vita irodalmunk helyzetéről* című "summázata" a magyar irodalomnak – a szocialista realizmus jegyében – valóban megérdemelne egy új, egy intő, mementó kiadást... Ám mégsem Déry Tibor ott és akkor élesen és "elvi alapon" megbírált regénye miatt, nem Gimes Miklós "tézisei", még csak nem is az önnön mélyenszántó értékelését ugyanő és éppoly mélyenszántóan értékelő Révai József miatt, hanem Kun Béla egykori tizenkilences Népbiztosának, a későbbi bécsi, majd moszkvai emigránsnak, Lukács Györgynek az ugyanebben a könyvben megjelent hozzászólása miatt: *"Fő vonalában egyetértek Gimes elvtárs téziseivel, helyesen emelte ki gyengeségünk társadalmi és irodalmi okait. Most csak egy kérdést szeretnék felvetni, mégpedig nem polemikusan, hanem kiegészítésképpen. Gimes elvtárs téziseiből szinte teljesen hiányzik annak a nagyjelentőségű vitának az irodalmi életbe való bevitele, amely idén tavasszal a Szovjetunióban folyt a konfliktus nélküli drámáról. Szerintem ez a vita messze túlmutat a dramaturgia kérdésein. A szovjet írók tekintélyes része nem értette meg, hogy a szocializmus felszámolta a társadalom ellentéteiben, ellentmondásokban való mozgásának antagonisztikus jellegét – az antagonisztikus szót alá szeretném húzni –, amely az osztálytársadalmi fejlődést jellemezte."* Később Lukács György a Pravda "egyik nagyjelentőségű" írásából idéz: *"A drámai irodalom elmaradásának leküzdéséről"*. (Különben ezt az út-törő és útmutató írást – szó szerint a Pravda után – külön könyvben adta ki a Szikra

Könyvkiadó, 1952-ben!) Hozzászólásában Lukács György mindezek után többször is idéz Sztálintól, Révai Józseftől, sőt: *Schönerherz Zoltántól*, majd visszatérve az óriásokhoz, Lenintől, továbbá: a Marx & Engels, *Művészetről, irodalomról* című, Szikra-kiadású, 1950-ben megjelent, kapitális útmutatásokkal teli könyvből is idéz Lukács, majd újra Sztálintól, (cítátumok szériájáról van szó, ha Sztálin neve fölmerül, márpedig igen gyakran merül föl..., de már-már oly kontextusban, amelyet a “plebs”, a profanum vulgus, de még az ott jelenlévő írástudók egyike sem érthetett meg), azután *Ady, Babits* – sőt: Dózsa György –, valamint a *Hunyadiak* érintésével: Lukács György mintegy vissza-ível a “Déry-komplexumhoz” és azt bizony “somásan” elintézi, nem is egy ki-kiragadott mozzanatot, szereplőt említve Déry regényéből. Végül, így inti Déryt Lukács György: “*Véleményem szerint Déry elvtárs önkritikájában sok elismerendő van. (...) Ha Déry elvtárs komoly önkritikát akar gyakorolni, olyant...*” Nos, “milyen önkritikát” javasol Lukács György Dérynek? Röviden: semmilyen. Egyszerűen beleszól a regény szereplőinek, fő- és mellékalakjainak sors-alakításába! Eképpen például: “*Még Júliánál is feltűnőbb a hiba Eszter alakjában, akinél a Horthy-mocsárnak az a jelképe, amit ez a nő reprezentál, elvész a szimpatikusan ábrázolt és vonzónak feltüntetett vonások sűrűjében.*” Vagy, ugyanabban a felszólalásban, eképpen nyomatékosítja az addig mondottakat Lukács György: “*Déry önkritikájáról maga mondja, hogy az nincs lezárva és még folytatni fogja. Remélem, hogy a vitán való gondolkodás, a saját magán való gondolkodást tovább viszi. Ebben az esetben lehetőség nyílik arra, hogy a regény folytatása magasabb eszmei színvonalon jöjjön létre. (...) Ha ez sikerül, nagy lépést fog jelenteni Déry fejlődésében.*” Ezt kisvártatva egy újabb rövid idézet követi Révaitól... Dehát nem is ez a lényeg! Idézzük még egyszer ezt az abszurd Lukács-idézetet az 1952 tavaszán, a Szovjet-

unióban folyt és a “dramaturgia kérdéseinek messze túlmutató vitából”: tudniillik a *konfliktus nélküli drámáról!* Melynek jelentőségét, Lukács szerint oly sok szovjet író még csak fel se fogta... *Mihail Bulgakov* foroghattott moszkvai sírjában... Ó már csak - akár Büchner, Kleist, akár Strindberg, Ibsen, akár A. Miller és még oly sok drámaíró - ha nem is vakon, de világtalanul - megmaradt a konfliktusokból - ugyan mi másból is?! - építkező, sőt, olykor-olykor antagonisztikus ellentmondásokat hordozó drámánál. És mondta és leírta a fentieket - “konfliktus nélküli dráma”! - az a Lukács György, aki Ifjúkori Műveiben (1902-1918) -Magvető Kiadó, 1977- fényes tanulmányok, felfedezés-értékű kritikák egész sorában a színháznak, a drámaírás elméletének szentelte, *nem felületes* figyelmét: írt Ibsen-darabokról, írt Hauptmannról (Hauptmannról többször is), írt Hevesi Sándornak a színjátszás és az előadás művészetét közelítő “teorémiáiról”, írt Lukács az angol lírikusok drámáiról, továbbá értekezett - ifjúkorában... - “A nem-tragikus dráma problémáiról”, vagy olyan tanulmányok sorát írta, mint a “Shakespeare és a modern dráma”, írt Strindbergéről, ismételten Ibsenről is, általában és meglehetősen “magas lóról”: írt Babits Mihálynak, “Egypár szó a dráma formájáról”, eközben egekbe emelte *Balázs Bélát*, költőként is, drámaíróként is (hiába, tény, hogy Lukács eléggé fiatalon kezdett el tévedni komoly dolgokban és hát a Balázs Bélával, annak “nagyságával” kapcsolatos jóslata - magabiztos jövendölése - enyhén szólva nem igazolódott...) De írt Lukács György (- ifjúkorában, még a “kommün”, még Kun Béla és forradalmi elvtársainak “eljövetele” előtt, sokat idézve Hegel és Kant esztétikai vonatkozású elemzéseiből - elvégre Lukács Heidelbergben tanult... -, mely idézetek azután elmaradtak az 1952-ben Révai elvtárs által-mazó oldalán kifejtett, és Sztálin-idézetektől hemzsegető hozzászólásából-) a “románc” esztétikájával összefüggésben további

tanulmányokat *“a nem-tragikus dráma formájának metafizikai megalapozásáról*. Nota bene: *Madách Imre drámáiról nem írt, legalábbis ifjúkorában nem... Annál többet tett viszont* (–Révai Józseffel, Horváth Mártonnal (akit különben Lukács aligha tartott sokra... éspedig joggal) és a magyar Nagyalföldön termő-nemtermő gyapotföldek, narancsligetek valamint a Széchenyi-árok-i vasmű és más nagy létesítmények között lázas lendülettel, fáradhatatlanul ingázó pártfőtitkár, Rákosi Mátyással is “konzultálva” – ha annak erre szabad “munkaperce” adódott, nos, biztosan nem sok...–) azért, hogy Madách remekművét, AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁT ne játsszák a színházak... Miért ne? Lukács érvei: Goethe Faustjának gyöngé utánérzése... továbbá: mélységesen pesszimista mű, különösen, ami a TIZENKETTEDIK SZÍN-t, az úgynevezett “falanszter”-jelenetet illeti, az kifejezetten szocializmus-ellenes, kiüttlalan, perspektívátlan, ahol:

*“... Nincs élet, nincs egyéniség
Mely mesterén túljárna semmi miben.
Hol leljen tért erdő és gondolat,
Bebizonyítani égi származását?”*

Sokáig nem is tűzték műsorra Madách Tragédiáját. Helyette? Nos, ott volt az operett: a viharkabátban ingázó munkásosztály, a békekölcsönt (kötelezően!) jegyző nép, a beszolgáltatástól túlterhelt parasztság: *Honthy Hannával együtt ugrott be a nagybögöbe...* Bár azt mégsem hiszem, hogy maga Lukács György különösebben rajongott volna a Csárdáskirálynéért vagy a Mária Főhadnagyért, ám – ha szótlannul is – áldását adta a Csárdáskirálynőre, a Tragédia helyett. És, amíg száműzetésbe nem kergették: nagyságos *Karády Katalin* is énekelte – már nem azt a híres dalt: *“Kívül a kaszárnyán, kint a kapunál... az őrség trombitál...”* hanem az új “nótát”: *“A gyár, a gyár, ahol a munka vár...”*

II.

1.

És akkor micsoda fordulat következik! A Magyar Helikon Könyvkiadó – 1960-ban, tehát amikor még folytak a megtorlások, sőt, bizonyos információk szerint 1961-ben is végeztek még ki kötél által olyan embereket, akik harcoltak 1956-ban! – díszkiadásban, gyönyörű, nagyformátumú könyvben, Zichy Mihály rajzaival illusztrálva: kiadja Madách nagy művét! AZ EMBER TRAGÉDIÁJA, tehát tetszhalálából ismét színpadi, könyvbeli életre kel! De ki írja a Madách-díszkiadáshoz az elemző utószót, amelyben különös elmélyültséggel analizálja éppen a Tizenkettedik Színt, vagyis a “szocializmus-ellenes” falanszter-jelenetet? Nem más, mint maga Révai József írja az 1960-ban megjelent Madách-műhöz az utószót: *“...U alakra épült nagyszerű falanszter udvara. A két szárny földszintje nyílt oszlopos csarnokot képez. A*

jobboldali csarnokban mozgásban lévő keresztes gépek között munkások foglalkoznak. A baloldaliban a legkülönbözőbb természettudományi tárgyak, mechanikai eszközök, csillagászati, kémiai műszerek s egyéb különösségek múzeumában egy tudós működik. Mindnyájan a falanszterhez tartozók – egyenlően vannak öltözve.” Anélkül, hogy Madách Tragédiájának Falanszter-jelenetéből, Lucifer-Ádám-Tudós-Aggastyán-Plátó-Michel-Angelo-Luther-Cassius-Ádám-és-Éva párbeszédeiből vagy monológjaikból idéznénk itt a híres, ismert mondatokat, a kérdéseket, a válaszokat, egy dolgot biztosan leírhatunk: Plátón az *Állam* című utópiája óta, *Morus Utópiája*, *Campanella Napállama*, *Fourier Falansztere* és más, lényegüket tekintve Utópiáknak, Falansztereknek felfogható művek sorában, mint például Mozart *Varázsfuvolája*, vagy Nietzsche *Zarathustrája* vagy akár

Orwell baljós művei, tény, hogy mindezen előbbiek között a Madách Falansztere a legvilágvégibb, a legédelemből-fosztottabb, a legkihűltebb (–hidegebb és végzetében kiszámítottabb, mint Hermann Hesse *Az üvegyöngy-játék* című regényének *Kasztália* nevezetű tudósállama –) falanszter, mely tökéletesen kifejezi a nietzschei követelményt: *jogunkat az esztelenséghez*, még akkor is, ha ez Madáchnál éppen az ész révén valósul meg! “A munka modern apoteózisát a klasszikus görögség nem ismerte. Szinte megdöbbenő az a merev szigorúság, ahogy minden fizikai munkát a megvető “banausos” szóval bélyegeznek meg, ha ennek célja pénzkeresés vagy az élet fenntartása. Nem kivétel ez alól még az alkotó művész sem, ha fizikai munkát végez.” – írja Szabó Árpád, *Perikles és kora* című könyvében. És Madáchnál, ama híres-hírhedt XII. Szinben, a Falanszter-rémképben olvasható a következő kegyetlen párbeszéd:

Az AGGASTYÁN:

Rendetlenül hagyád el mlhelyed.

MICHEL-ANGELO (a madáchi, vagyis a korabeli magyar névirásmód szerint):

Igen, mert mindig széklábat csináltam

És azt is a leghitványabb alakra.

Soká könyörögtem, hagyják, módostnom,

Engedjék, hogy vések rá holmi dlszt,

Nem engedték. Kívántam változásul

A széklábat, mindent hasztalan.

Megőrüléshez voltam már közel,

S ott hagytam a knt, ott a mlhelyet.

AZ AGGASTYÁN:

E rendbontásért a szobába mégy

S nem élvezed e szép meleg napot.

ÁDÁM:

Michel-Angelo, mily pokol lehet

Szűd istenének, hogy nem bír teremni.-”

2.

A negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején olyan totális Torquemada-i szigorral tiltó-ítélkező Révai József: Az Ember Tragé-

diája 1960-ban megjelent díszkiadásához írt – (immár szinte minden arroganciáját mellőzve a “marxista esztétikának”, a “szocialista realizmus” par excellence *optimista végkifejletet* “előíranyzó”, osztályharcosan eszméletre-rázó-robbantó – ha nem megy: akkor arra bilincselő)– “elvileg” megalapozott “zár”- és utószavában már-már *porto franco*-t, esetünkben szellemi értelemben használva az eredetileg tengerészeti kifejezést: szabad kikötőt, sőt. “vámmentes kikötőt” ad Madáchnak, még-hozzá *nem a régi, rigorózus, rideg Révai* hangján, hanem: *postillon d’amour* – azaz a szerelmi postás gráciájával... – új *erkölcsi paradigmat* állítva fel épp oly önkényesen, mint amilyen önkényesen az ötvenes években Madách egyetemes pesszimizmusáról beszélt. 1960-ban immár bölcsőbb belátásra térvén, egyenesen valamiféle madáchi optimizmusról értekezik, ami – legyünk mi mindenesetre tárgyilagosak – a valóságban, illetve a madáchi műben sohasem létezett... Mindez persze post festam, post festam... De az igazság kedvéért, legalább Lukács, ellentétben Révaival, Madáchról és művéről alkotott ítéletét meg-sohane-m-változtatta...

3.

“Hiú törekvés. Mert egyént sosem

Hozandsz érvényre a kor ellenében:

A kor folyam, mely visz, vagy elmerít,

Uszója, nem vezére, az egyén. –”

“Fourier Charles, francia szocialista (egy róla szóló régi szócikk nyomán, egy múlt századi magyar enciklopédiából, korhű helyesírással), rajongó utópiák álmodója, egy képzeletbeli ország tervezője, híres világjobbító, kinek magasztos elvei szerint a társadalom csupa 12-1800 egyénből álló közösségekre osztandó be, majd ezek kiterjeszkednek az egész földkerekségre... lassankint...” Nos, Madách Imre, talán *sújtva* magyar mivoltától is, nem volt oly naív, mint Fourier

Károly (ismét a régi, múlt századi magyar enciklopédia helyesírása szerint írva a francia flagrans-enthusiasta futurológus nevét...), és noha műve európai, sőt, egyetemes "volumenekkel" játszik (ha ugyan Madách egyáltalában játszott is valamivel, személyesen is sújtott sorsával és életével), "szögekkel-szö-

geznünk-le-kell" – legalább *entre nous* entende... "szögeznünk" – ha már *keresztfa nélkül* is –: Madách Utópiája, Falansztere, bizony fagyosabb a fjordoknál, a zajló jégthatárnál, horizont-tükre rejtélyekből csinál játszva halálos játszótereket... jeges játszótereket, ahonnan azonban hiányoznak a *játékosok*...

III.

1.

Madách Tragédiája egyik fő műve a magyar *Európaiságnak* – iránytűje ennek a néhez "expedíciónak" – és az európai *Magyar-ságnak!* Félelmetes falansztere ijesztően időszerű: miközben az emberiség túlnyomó többsége éhezik, a "fejlett – fogyasztói... – nyugati társadalmak ezer-és-ezer tonnaszámmal őrzik mélyhűtött raktáraikban a húst, a vaját, műholdak százai keringenek Földkörüli pályán – legtöbbször katonai kémhold... –, hihetetlen tempóban folyik a szuper-szakosított kutatástudomány (nota bene: elsősorban katonai célú kutatásokról van szó, és maximum másodsorban például egészségügyi vagy gyógyszervegyészeti kutatásokról...), a computer-civilizáció, az abszolút automatizáció, a robotok gyártása: újabb millióit "produkálja" a *munkanélküliségnek*, miközben egymás után robbannak ki az úgynevezett "lokális háborúk", drága fegyver-rendszereket emésztve fel, hogy helyükbe még korszerűbb vadászbombázók, rakéták, harcokocsik, tengeralattjárók százai, ezrei épüljenek! Meglehet, nagyon is meglehet, hogy a XX. évszázad és a Krisztus születése utáni második évezred végén: a *madáchi falanszter* foglyai leszünk, miközben szabadságnak fogjuk nevezni fogságunkat.

2.

Falanszter – Phalanstére –, ez a neve annak a közös épületnek, amely az utópista Fourier rendszere szerint a *Phalange* vagy

Phalanx tagjait szigorú rendszabályok szerint összefogja. Ám a munka nem kötelező. Milyen a *fourieri* Falanszter? Hosszúak, háromemeletes épület, hatalmas, egymásból nyíló udvar-terek sorával, melyeknek közepén nyemek elhelyezést a közös gyűlés- és étkezőtermek, tantermek, szemináriumi szobák, meditációra alkalmas üvegpavilonok, könyvtárak, színházak, kivilágítható szökőkutak, és a tökéletesen zajtalan műhelyek. Az egyik szárnyon nyemek elhelyezést a mégis némi zajjal együttjáró mesterségek műhelyei, a másik szárnyon vannak a gyermekszobák és az idegen látogatók vendégszobái. Az egész – nyilván a Colosseum és a Caracalla-termák méreteivel vetekedő... – házóriásban el- és szétszórva kapnak helyet a magánlakások, és pedig különböző nagyságban, jobb és kevésbé jó berendezéssel, közelben vannak az istállók, magtárak, raktárak, zöldséges- és gyümölcsös-kertek, továbbá a kocsiszínek, valamint a tengerjáró hajók kikötésére is alkalmas rév... Mezők, legelők, ligetek környezik e virágzó helyet... A konyhák, a pincék: *közösek* ("comunálisak"), nemkülönben *közös* a fűtés, valamint a világítás díja, és pedig azért, hogy a legkülönbözőbb munkák elvégzése épp úgy, mint a szükségletek kielégítése a lehető legolcsóbban történhessék. Természeti rendeltetés az, hogy az *egyén* a vágyait és ösztöneit teljes mértékben kielégíthesse, mivel – legalábbis Francois Marie Charles Fourier doktrínája szerint – csakis eképpen rombolható szét 1. az ipar örült versenye, 2. a

kapitalizmus, mely a kisvállalkozókat "tömegsírba löki", 3. és végül: csak és kizárólag az ösztönök és vágyak kielégítése révén valósulhat meg az a 810 azaz: nyolcszázötzöt különböző jellem, amely mindeddig elnyomatott mind az egyes egyéneknél, mind társult közösségeikben... Fourier szerint mindenki olyan munkát végezhet, amilyent éppen ő maga jónak lát... (Például Michel-Angelo-nak nem kell okvetlenül széklábat vagy ahelyett legalább széktámlát faragnia, mint Madách Falanszterében...) A falanszter legfőbb principiuma: a nevelés. A falanszterben megszűnik a családi élet, és a házasság úgyszintén fölöslegessé válik. Emlékezzünk Madách Falanszterének arra a mozzanatára, amikor Éva fölkiált:

"Mit nékem a fagyasztó tudomány!
Bukjék, midőn a természet beszél."

Később, amikor gyermekét elveszik, Éva ezzel a kiáltással esik össze:

"Oh, gyermekem!"

Ádám, bizonyos férfias - hogy ne mondjam: masculin melankóliával jegyzi meg:

"Ne szánjatok. - Miénk
Ez őrlés: mi józanságtokat
Nem irigyeljük. Hisz, mi a világon
Nagy és nemes volt, mind ily őrlés,
Melynek higgadt gond korlátot nem ír. -"

Fourier 1822-ben tette közzé utópisztikus munkáját: *Traité de l'association domestique-agricole* címen. E művet - Marx & Engels & Lenin súlyos kritikája ellenére: legalábbis bizonyos részleteiben Sztálin rémesen realizálta, már ami a közös konyhákat, közös wc-eket és az egymástól igencsak különböző méretű, még inkább "jó és kevésbé jó" lakásberendezéseket, továbbá a kötelezően közös ideológiai nevelést illeti...

3.

Tanulmányomat a Szikra kiadásában, 1952-ben megjelent: *Vita irodalmunk helyzetéről* című könyvvel kezdtem. Befejeztem is

egy korabeli kiadvánnyal (-ez is díszkiadás!, ezt is a Szikra Könyvkiadó adta ki, Budapesten, 1951-ben -) illik: MAGYARORSZÁG ÚJ ARCA

Ez is falanszter a maga borzalmas nemében: sztálini falanszter, amit a "nagy tanítvány" hozott létre, lázas munkával, a nagy sztálini életművet lakájhoz méltó lendülettel utánozva. Ezt a könyvet is ki kellene adni újra, a mai nemzedék okulására! A borítón "szoc-reál" dombornú ékeskedik: ifjú gyermek, hatalmas lobogórudat markolva halad az élen, mögötte öles termetű munkás lépdél, a munkás mögött daliás parasztember, vállán kéve, mögötte gyönyörű parasztleány, díszes, fodros szoknyában, fején hatalmas szüreti bőrség-tálat visz: benne szőlőfürtök, és más gyümölcsök... Aztán belelapozva e könyvbe: vörös alapon Lenin mellszobra aranylik ránk, *Pátzay Pál* Kossuth-díjas festőművészről... Következő lap: Rákosi Mátyás remekbe-retusált, mosolygós fényképe néz ránk... (A szóbanforgó könyvet különben a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusa alkalmából adták ki.) A könyvben cirka tíz-tizenöt olyan fénykép látható, mely mind Rákosit ábrázolja: hol parasztlakók, hol munkások, martinászok, bánnyászok, máskor meg (noha ritkán...): az értelmiség, a tudósok, az akadémikusok körében... A feliratok: "A NÉPÉ A GYÁR!", "A NÉPÉ AZ ISKOLA!", "MINDEN HATALOM A DOLGOZÓ NÉPÉ!" Számos idézet Sztálintól, Rákositól, Gerő Emődtől, Farkas Mihálytól, akit kedélyesen elbeszélgetni látunk a Néphadsereg honvédei között... (Jóllehet Farkas Mihály soha nem is volt katona!) Az egyik kép szörnyű emlékü kísérelő szövege: "Ratkó Anna textilmunkásnő, egészségügyi miniszter, első női miniszterünk." Azután a röpgyűlésekről készült fotók sora következik: "spontán" felvételek... Majd iparunk és mezőgazdaságunk - valóban utópiába illő - statisztikai grafikonjai következnek. Azután ismét hatalmas felvonulásokat, békéért tüntető munkásparaszt-tömegeket, kitüntetések,

továbbá sztahanovisták vállalásait (például a volt Weiss Manfred, későbbben Reichsmarschall *Hermann Goering*ről elnevezett, ezidő szerint [1951!] *Rákosi Mátyás Acél-Művek*-ben...), boldogan szántóvető-szüretelő parasztokat ábrázoló fényképek sora "Bikov szovjet sztahanovista, a magyar gyorsvágó esztergályosok tanítómestere...", "Panyin szovjet sztahanovista mozdonyvezető a ferencvárosi pályaudvaron magyar tanítványai között, 1950. február 22-én..." "Felajánlások Sztálin elvtárs 70. születésnapja méltó megünneplésére kezdeményezett munkaversenyben megszületett hazánkban a sztahanov-mozgalom..." "Dubjága szovjet sztahanovista szövőd a Kelenföldi Textilkombinátban Kapitány Sándorné Kossuth-díjas sztahanovista szövődőnek bemutatja munkamódszerét." És! Igen, mintha azelőtt a magyar köművesek nem tudtak volna falat húzni: "Pozsonyi Zoltán Kossuth-díjas sztahanovista

köműves szovjet falazási módszerre tanítja munkatársait." És látjuk a fotón a "szovjet falazási módszert..." Eszünkbe juthat akár RECSK is! Sem Platón *Államában*, sem Thomas Moore *Utópiájában*, sem Campanella *Napállamában* (jóllehet Campanella 26 évet töltött börtönben, jóval többet tehát, mint maga Rákosi...), sem Fourier Falanszterében, sem Madách Imre Falanszterében: nincsen börtön, nincsen RECSK, volt viszont igenis (és hozzá nem is egy...) RECSK: a Rákosi-"Falanszterben"... sőt, egész rendszere egyetlen Recsk, egyetlen kényszermunka-tábor volt, méltóképpen nagy tanítójához, Sztálinhoz – és még csak nem is "mutatis mutandis..." –, Rákosi is *Gulág-szigetekké* "fejlesztette" Falanszterét, Európa szívében! A Rákosi-Recsk-Falanszteret csak az 1956-ban megdördült fegyverek, a T-34-es nehéztankok lánctalpai elé dobott "Molotov-koktélok", kézigránátok rombolták porig!

